

SMS TILIDA LEKSIK QISQARTMALAR VA ULARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI (INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI MISOLIDA)

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti,
Filologiya fakulteti, Xorijiy til va adabiyoti
quyi kurslar kafedrasida o'qituvchisi
Yo'ldoshev Samad Tojiyevich,
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 2- oliy
ta'lim 412- guruh talabasi
To'raqulova Shahnoza Ulug'bekovna*

Annotatsiya: Zamonaviy jamiyatda axborot almashish tezligi kundan-kunga ortib borayotgani natijasida tillarimizga va til birliklaridan foydalanish an'alariga muayyan o'zgarishlar kiritildi. Aloqa texnologiyalari, xususan, mobil aloqa vositalari keng tarqalishi bilan xabar almashishning yangi turlari – qisqa matnli xabarlar (SMS) asosiy kommunikatsiya kanallaridan biriga aylandi. Qisqa matnli xabarlar matnining qisqa va lo'nda bo'lishi, har bir belgining, harflarning ahamiyati ortib borishi natijasida leksik qisqartma va abbreviaturalar tilimizning ajralmas qismiga aylandi. Bu jihatdan ingliz va o'zbek tillarida yuzaga kelgan qisqartmalar va ular orqali ifoda etilgan semantik o'ziga xosliklarni o'rganish tilshunoslikning dolzarb va qiziqarli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: SMS leksikasi, qisqartmalar, abbreviatura, semantik xususiyat, nutq iqtisodiyoti, zamonaviy til, lisoniy yangiliklar, kommunikativ ehtiyoj.

SMS tilida paydo bo'ladigan qisqartmalar, avvalo, vaqt va joy tejallishi ehtiyojidan kelib chiqqan. Eng qisqa xabar orqali eng ko'p ma'lumot berish, nutq iqtisodiyoti tamoyili asosida rivojlanib, oddiy vaziyatlarda ham, rasmiy, ham norasmiy muloqotlarda keng qo'llaniladi. Bu qisqartmalar lisoniy iqtisod va funkcionallik tamoyillariga tayangan holda, ifoda vositalarining sifat va hajm jihatidan ixchamligi bilan ajralib turadi. Leksik qisqartmalarining shakl va mazmun jihatidan har ikki tilda ham mazmuni qisqa, biroq semantik jihatidan boy birlik ekanini ta'kidlash mumkin. Ularning semantik xususiyati, avvalo, bir necha so'z yoki iboralarni yagona qisqa shaklga jamlashida namoyon bo'ladi. O'zbek tilida bunday qisqartmalar, ko'pincha, so'z bosh harflarining yig'indisi, qismlarining qisqarishi yoki ba'zi harflarning tushib qolishi orqali amalga oshiriladi. Ingliz tilida esa, qoida tariqasida, iboralardagi har bir so'zning birinchi harfi yoki birikmalar oxiri ishlatiladi. Qisqartmalar SMS tilida insonlar orasidagi kundalik muloqotni tejimli bo'lishini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Axborotni iloji boricha qisqa, lekin yetarlicha mazmunli yetkazish asosiy vazifaga aylanadi. Bu, o'z navbatida, yangi lisoniy birliklar, yangicha ifoda uslublari

va semantik o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Masalan, qisqartmalar yordamida ikki yoki undan ortiq so'zning mazmuni bittalikka qisqaradi, semantik yuk esa mustahkam saqlanib qoladi. Shu sababli ham, qisqartmalar o'ziga xos ko'pma'nolilik, kontekstga bog'liq ma'no, emotsional rang-baranglikni yaratishi mumkin [1].

SMS leksik qisqartmalari ham lingvistik, ham paralingvistik vosita sifatida muloqotga muayyan o'ziga xoslik qo'shadi. Ular orqali muomala tezligini oshirish, ortiqcha harakatdan chetlanish, ifodaning aktual holatini saqlashi mumkin. Qisqartmalar o'zbek va ingliz tilida o'ziga xos model va struktura yarata olgan. Bu birliklar til taraqqiyotining yangi bosqichida vujudga kelgan bo'lib, ularning shakllanishi jarayonida umumtiliy qonuniyatlar ham, SMS aloqaga xos, kommunikativ ehtiyoj ham asosiy o'rin tutadi. Leksik darajada yuzaga kelgan qisqartmalarning semantik xususiyatlarini har ikki tilda o'rganish jarayonida ular orasida umumiylik va o'ziga xosliklar aniqlanadi. O'zbek tilidagi qisqartmalarda, ko'proq lisoniy tejamkorlik, harflarni qisqartirishga intilish kuchli bo'lsa, ingliz tilida bu hodisa yetakchi so'zlarning harflarini yig'ish, qisqa kod so'zlar yasash orqali amalga oshadi. Bunday qisqartmalar vaqt tejallishi, yozish qulayligi, nutq jarayonini tezlatish uchun yetakchi ahamiyat kasb etadi. Semantik jihatdan qisqartmalar ko'p hollarda bir necha ma'noni ifodalashi, kontekstga qarab turlicha talqin etilishi mumkinligi bilan tavsiflanadi. Qisqa, ammo mazmunli ifoda o'rnini egallab, qisqartmalarning sinonim, antonim, polisemik maqomi vujudga keladi. Har ikki tilda ham qisqartmalarning sinonimik va antonimik quvvati kengaygan. Shuningdek, SMS leksikasida so'zlarning qisqartilishi va ularning yangi semantik soya olishi, yangi ma'no tafovutlari vujudga keladi. Tilshunoslikda qisqartmalarning semantik kengayishi, ya'ni ular yordamida yuzaga keladigan yangi teginmalar, mazmunni yaxlit yoki tarmoq holda ifodalash imkoniyati alohida ilmiy e'tiborga loyiq jarayondir. O'zbek va ingliz tilidagi leksik qisqartmalar nutq madaniyati va an'alariga bevosita bog'liqdir. Ingliz tilida qisqartmalar ham kundalik, ham rasmiy nutqda keng tarqalgan. O'zbek tilida har bir qisqartmaga xos fonetik va semantik xususiyatlar bor: orfografik qisqarish, so'zlovchining shaxsiy individual uslubi, yozilgan nutqning holatini hisobga olish majburiy. Leksik qisqartmalar orqali axborot ixchamlashadi, bir necha jumalalik gap bitta qisqa birlikda ifodalanadi, bunda semantik yuk va stilistik rang-baranglik saqlanib qoladi [2].

Qisqartmalarning semantik kengayishi va ularga xos xususiyatlar, avvalo, tilga moslashuvchanlik xususiyatini beradi. Yangi kommunikatsion vositalarning paydo bo'lishi natijasida SMS uslubida yangi leksik birliklar yuzaga kelib, o'zbek va ingliz tili lug'atini boyitishda faol rol o'ynaydi. Ularga xos belgilar orasida ko'pma'nolilik, mazmun ixchamligi, emotsional ifoda, nutq iqtisodiyoti asosiy o'rin tutadi. Shuningdek, qisqartmalar orqali zamonaviy til taraqqiyotining lisoniy harakati, yangi so'z va iboralarning shakllanishi, yangicha semantik tendensiyalar ifodalanadi.

ifodalanadi. O‘zbek tilidagi qisqartmalar va ingliz tilidagi abbreviaturalarning semantik tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy SMS leksikasida qisqartmalar axborotni tez va intensiv uzatish uchun xizmat qiladi. Har bir yangi birlik, yangi leksik model va semantik yuk vazifasini bajara oladi. SMS tilining o‘ziga xosligini belgilar tizimidagi qisqartmalar, ularning shakl va turlari, semantik imkoniyatlari va tilga moslashuvchanligi tashkil etadi. Ikki tildagi qisqartmalarining semantik imkoniyatlari zamonaviy kommunikatsion jarayonlarni optimallashtiradi, foydalanishni qulaylashtiradi, foydalanuvchilarni ortiqcha ma’lumotdan himoya qiladi. Bu bilan yangi leksik birliklar va tarmoqli semantik maydonlar shakllanadi. Mobil aloqa vositalari kengaygani sayin leksik qisqartmalar til taraqqiyotida yangicha safini boyitmoqda. Ularning shakllanishi va semantik jihatdan boyish jarayoni davom etmoqda [3].

SMS tiliga oid qisqartmalarining semantik o‘ziga xosligi ularning hududiy, yoshga xos va uslubiy rang-barangligida namoyon bo‘ladi. Yoshlar, odatda, yangi qisqartmalarni ixtiro qilib, muloqotni tejamli, tez va zamonaviy qilishga intiladi. Bu esa SMS leksikasida o‘ziga xos stildagi qisqartmalar hamda semantik yangiliklar yuzaga kelishiga olib keladi. Shuningdek, SMS tilidagi qisqartmalarining leksik va semantik xususiyatlari, ularning lug‘aviy bazasini kengaytirib, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda muhim mavzuga aylanmoqda. O‘zbek va ingliz tillarining o‘ziga xos tipologik xususiyatlari leksik qisqartmalarining semantik shakllanishida ham namoyon bo‘ladi. O‘zbek tili turkiy tillar qatoriga mansub bo‘lib, unda qisqartmalarining model va tuzilishi o‘ziga xos darajada natijaviylik, mazmunli qisqa ifoda va so‘zlovchilarning qulayligi asosida quriladi. Ingliz tilida esa qisqartmalar ba’zida xalqaro darajaga ko‘tarilib, umumiy leksik-frazeologik fondga kirib bormoqda. Qisqartmalar boshqa matn turlaridan farqli ravishda, faqatgina so‘zlarni emas, balki jumla, ibora, butun axboriy to‘plamlarni ixcham va mazmunli ifodalay oladi. Bu esa ularga ortiqcha semantik yuk, psixologik va kommunikativ ahamiyat bag‘ishlaydi. Lingvistik jihatdan qisqartmalarining alohida toifalarga ajralishi, ular orasida sinonimlik, antonimlik, polisemiklik kabi xususiyatlar yuzaga kelishi mumkin. SMS qisqartmalarining semantik tahlili jarayonida ularning kontekstga va kommunikatsion ehtiyojga bo‘ysunish darajasi ham muhim ahamiyatga ega [4].

Xulosa: Alohida e’tiborli jihati shundaki, qisqartmalar til taraqqiyoti davomida doimiy o‘zgarib, yangicha ma’no va vazifalarni oladi. Ba’zi qisqartmalar vaqt o‘tishi bilan passivlashadi, boshqalari esa universal semantik birlikka aylanadi. Qisqa va lo‘nda ifodalangan birliklar o‘zbek va ingliz tilining zamonaviy leksikasini boyitgan holda lisoniy yangiliklarga asos yaratadi. Til o‘zgarishi va yangilanishi jarayonida yangi qisqartmalar paydo bo‘lishi, ularning semantik potentsiyasi kengayishi jarayoni doim davom etadi. SMS tilida leksik qisqartmalarining semantik xususiyatlari haqida xulosa qilganda ta’kidlash kerakki, ular zamonaviy til taraqqiyotida muhim o‘rin

tutadi. Ular zamon talabidan kelib chiqqan iqtisodiy, ixcham va lo'nda ifodaning muhim vositasi sifatida tilimizda mustahkam o'rin egalladi. SMS leksikasida qisqartmalarining shakl va mazmuniga bog'liq o'zgarishlar tildagi semantik jarayonlarning yangi bosqichini belgilab beradi. O'zbek va ingliz tillarida SMS qisqartmalarining shakllanishi, ulardan foydalanish va semantik quvvatini yuksaltirish bo'yicha tadqiqotlarni davom ettirish dolzarbdir, chunki ularni o'rganish orqali zamonaviy lisoniy jarayonlarni chuqurroq anglash imkoniyati mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Soliyeva G'. "So'z qisqartirish jarayonining lingvistik jihatlari", Toshkent: Fan, 2018.
2. Crystal D. "Language and the Internet", Cambridge University Press, 2011.
3. Jalilova M. "Mobil aloqa va yangi leksik birliklar", Filologiya va tillarni o'qitish, 2020.
4. Holmes J. "An Introduction to Sociolinguistics", Routledge, 2013.
5. Karimov M. "Zamonaviy o'zbek tilida qisqartmalar va ularning o'rni", UzMU ilmiy axborotnomasi, 2021.
6. Baron, N. "Always On: Language in an Online and Mobile World", Oxford University Press, 2008.
7. Akbarov A. "O'zbek tilidagi qisqartmalar va ularning xususiyatlari", Dil va adabiyot ta'limi, 2017.
8. Yusupova S. "Lingvistik yangilanish va SMS leksikasi", O'zbek tilshunosligi, 2019.
9. Androutsopoulos, J. "Networked Multilingualism: Writing in Global, Local and Cyber Languages on Facebook", 2015.
10. Blommaert J., Rampton B. "Language and Superdiversity", Diversities, 2011.